

գիտութեան միացումը. պէտք է որ ճշմարտութիւնը եւ միամտութիւնը փայլին բոլոր խօսքերու գմբէզէն շինքները նկատելի միայն ուղղամտութեանդ աղբիւրներէն. հարկ է որ քու բարեկամութիւնդ ալ փնտռուի:

Լուսն կեցիր ամէն անգամ որ կը կառնէր զատուրութենէդ... եթէ վատահոյս իր ըլլաւ դարձեալ՝ խօսել առ երես (seeming) անփոփոխութեամբ: Արտակ խօսող, մարին վրայ պնդող, քնահաճ գարգաւէր երեսարարներ կը ճանչնա՞նք, որոնք՝ երբ անգամ մը սխալին, բացարձակապէս միշտ կը պնդեն իրենց սխալին վրայ. բայց զու յօժարութեամբ խոսողմանն անցած սխալներդ, եւ ամէն օր քննել նախորդ օրուս թերութիւններդ:

Բաւական չէ որ յարասեւ ուղիդ կործիք յայտնես. ծանր ճշմարտութիւններ զուցե՛կ տառապանքներէ աւելի շարիք կը հաշտեն. այն կերպով սորվէցուր մարդկան՝ իբր թէ գիտաւորութիւնդ դանդաղ ստացանքէ շրջաւոր, եւ անձանքով բաններն ալ առաջարկել իբր մոռցուած բաններ: Ասանկ բարեկրթութեան՝ ճշմարտութիւնը կ'ուրացուի. բարեկրթութեամբ միայն սրբելի կ'ըլլան մտային բարձրագոյն կարողութիւններդ:

Առ մէկ պարտաւարկով մի խնայիր կործիքդ. վասն զի յոռեգոյն ազահաւորութիւն՝ մարդաբանութիւնն է. քաղաքավարական ցած խօսքերով մի մանկեր վտահաւորութիւնդ, եւ ոչ իսկ քաղաքավար եղբի՛ր անիրաւ նկատուելու շափ: Մի վախճար իմաստունին զայլովքը գրգռելէ. գաղտնաբարձանի եղով մարդիկ են որ լաւագոյն կերպով կը տական յանդիմանութեան:

Քանի՛ լաւ կ'ըլլար եթէ քննասերները կարենային յարատեւ վարելոյ այս ապստամբեամբ. բայց՝ Աբիուս կը կարծիր մէն մի բառին, զոր կը խօսին, եւ ապառնական նայուածքով մը աչքերը կը սեւեռէ՝ սարսափելու, (tremendous) հին մարգապատկեր սորակներու վրայ գոռուած վայրագ բռնաւորի մը պէս: Ամենէն աւելի վախցիր պարսաւէն՝ Պատուաւոր յիմար մը, որուն իրաւունքն է տխմար մնալ առանց պարտաւորուելու. այսպէս են նաեւ բանաստեղծները՝ երբ հաճելի կ'ըլլան առանց հանձարի, ինչպէս որ Ասորեաններ կը ստանան՝ առանց ուսանելու: Անշնորհ Հեգմատիներու թող փաստակար ճշմարտութիւնները, եւ շողջօրթութիւնը՝ զգուշելի Չօնոյիներուն (Dedicators), որոնց խօսքն աշխարհ չի հաւատար այլ եւս՝ երբ կը գոյնին, եւ ոչ իսկ երբ կը խոստանան յօտի գիրք մը՝ վրան անձունի գրուածով մը: Ամենէն լաւն է որ երբեմն զպէս պարտաւոր եւ սիրով թողուս որ տխմարները միշտ մնան ունայնաբար, այս պարագային՝ լուսնութիւնդ լաւագոյն է բարկութենէդ. վասն զի ո՞վ պիտի կարենար զանա՞ծ ծաղիկ՝ իրենց դարձին շափ երկայնի. քիթիներուն ապէս անգագար միմաւորով՝ թմրած ընթացքի մը մէջ կը յարասուեն, եւ շունջանի (top, toupie) պէս շատ ծեծուելով, քունի մը մէջ կը ծեծուին: Միակ քայլերէ պարզապէս քաջակրօնած՝ կը վերսկսին արշաւը, նման ոլորմէի ձիերու որոնք քայլերին վերահաստակել կ'ուզեն՝ գայթեկէ (stumble, triebucher) վերջը: Ո՞րքան բազմաթիւ են աղմուկի

եւ շառաւղ ժանկերու մէջ ծերացած այս անգիւղ յանդուգն անձնապատանները, սրմէք գետ կը յարձակին բանաստեղծներու վրայ՝ կատարել բարկութեամբ, իրենց մաքին վերջին տխմար կամօրհները կը մշին, մինչեւ իսկ իրենց ուղիղին մուրը՝ սեղմումէն վազած հրէթը. եւ Անկարողութեան (impotence) բոլոր կատաղութեամբը յանգ կը շինեն:

Ունինք այսպիսի լիբէ Պուէստեր (Bards). բայց ճշմարիտ է նաեւ թէ կան խնդր քննասերներ եւս՝ ըլլուած: Տգիտութեամբ կարգացուած գիրքերով լեցուն թանկարկար, գլուխը բռնառնալով՝ սորոված սշնչով թիւններով, իրեն լեզուով անգագար կը կրկնէ ականջները, եւ միշտ յաւաստիս՝ ինքն իրեն հաւանած կ'երեւնայ: Ար յարձակի կարգացած գիրքերուն վրայ, կարգացած ամէն բաններուն վրայ, Տրայալիկ Աւազներուն սիւնով՝ մինչեւ Տրեֆէլի Ողբերգական կամ բարդական Պատմութիւնները: Իր խելքով՝ հեղինակներուն շատեր կամ կը գողնան, կամ կը զննել իրենց գործերը. կարծես թէ նշանաւոր կարծի չէր որ գրեց իր ծաղկապան՝ Չօրի Բժշկարանը: Արտասանեցէ՛ք նոր խաղի մը անունը, պիտի տեսնեք անմիջապէս որ բանաստեղծին բարեկամն է ինք — նոյն իսկ անոր սխալները ցցուց — բայց՝ երբ տեսնուած է որ բանաստեղծ մը հաճի որբագրել. Չկայ սրբանունը տեղ՝ որուն մուտքը փակ ըլլայ այսպիսի անմիտներու առջեւ: Ա. Պետրոսի եկեղեցին աւելի ապահով տեղ չէ քան Ս. Պողոսի գերեզմանատունը. որ աւելին է գէպ ի խորանները կը վազեն. հոն պիտի խօսին քեզի՛ք երբ մեռնին. վասն զի Յիմարները չեն վարանիր նեղուելու հոն՝ ուր Հրեշտակներն անգամ պիտի վախճային կենալու: Անվատահ մարդ կը խօսի իր անուր քոչուշարտութեամբ, կ'ընէ կարճ շրջապարթութիւններ, եւ աչքերը տունն է իշ հեռացներ. իսկ բարձրախօս անմիտութիւնը կը պայթի բոլոր զօրութեամբ, եւ առանց երբեք վշտանալու, առանց ետեւ դառնալու, կը խուժուածագրէ, որորդիստ վազուալքով:

Բայց մը է այն մարդը՝ խրատ տալու կարող՝ որ միշտ հաճայք զգայ ուսուցանելու եւ բնաւ չհպարտանայ գիտութեամբ. միկողմնակալ, անգրգռուելի թէ սեծարանքի թէ ատելութեան առջեւ. որ չըլլայ ամբարաբար կանխակալ միտքով (prepossessed), ոչ կուրծին իրաւայի՛ թէ պէտեւ գիտանա եւ բարեկիրթ. որ ըլլայ թէնեւ բարեկիրթ՝ այլ անկեղծ, համատարբ յանուագն, եւ քաջցրութեամբ իրաւ. որ կարենայ համարձակ ցուցնել բարեկամին՝ գործած սխալները, եւ զուարթութեամբ գոյիլ թշնամայն արժանիքը: Անասման բայց ուղիղ ճաշակով օժտուած, թէ գիրքերու եւ թէ մարդկային սրտին գիտութեամբ հմուտ, ընկերութիւնը՝ անդին, հոգին՝ ամբարտաւանութենէ գեծը, գոյնիլու սիրահար՝ նոյն իսկ երբ իրաւագործ իր կողմն ըլլայ:

Առեմք՝ այսպէս էին քննասերները. այսպէս էին փոքրակիւն այն համաճարները որոս Աթենք եւ Հռոմ ունեցան աւելի երջանիկ դարերու մէջ: Մեծագոր Արիստոտել առաջին մեկնողը եղաւ ծովափին. բոլոր առաջատանները պարզեց եւ համար-

ձակեցաւ թննել խոր ջուրերը: Ինքնապատահաւ թեամբ ճամբայ ելաւ, հեռաւոր վայրեր գտաւ՝ Մաեճեթական Ատողէն (Համբարսէն) առաջնորդուած: Բանաստեղծները՝ անսասն մարգեր եւ երկար աստեղն ազատ ապրած, յարատեւ սիրահարներ վայրենի պատուութեան՝ սրով հարստ կը զգան իրենք զիրենք, ընդունեցան Արիստատելի (Stagirite) օրէնքները, եւ համոզուեցան թէ պատշաճ էր որ Բնութեան յաղթողը՝ իշխել նաեւ Հանձարի վրայ:

Որստիտս միշտ սքանչելի է շնորհայի անփութութիւններովը, եւ առանց մեթոսի կը խօսի իմացականութեան վրայ, եւ բարեկամի մը պէս ընտանեւոր մեղի կը բացատրէ ամենէն ճշմարիտ ծանօթութիւնները՝ ամենագիրքին ճամբով: Կա՞ գառազութեան ինչպէս եւ երեւակայութեան մէջ գերազանց կրնար յանգչելութեամբ պարտաւել, ինչպէս որ գրեց յանգչելութեամբ, գառնեց պաղարիւնով (coolness), Թեպէտ գրեց ընդպառ երեւակայութեամբ: Իր Պատուէրները մեղի կը սարկեցնեն ինչ բան զոր իր գործերը մեղի կը ներշնչեն: Մինչդեռ մեր քննադատները հակառակ ծայրը կը բռնեն. մնեղութեամբ կը դատեն, բայց պաղարիւնով (phlegm) կը գրեն. Որստիտս աւելի չկատար իր գրողականեղ՝ ասոնց սեռւթ թարգմանութիւններովը՝ քան քննադատներէ՝ ասոնց քաղած ծուռ վկայութիւններովը:

Տես, ինչպէս Գիտնետիտս կը նորացնէ Հոմերոսի պոպոկաբանները եւ մէն մի առղէ նոր գեղեցկութիւններ առաջ կը բերէ:

Խ անդ եւ արուեստ զուարթութեամբ կը միանան Պետրոնիոսի մէջ, որ ՚՛լլայ գարեցականին ուսումը, եւ արքունականին գիւրում թեմը խօսելու:

Լուսը կուխտիւններու ճոխ գործերուն մէջ՝ ամենէն ուղիղ կանոններն եւ ամենապատկ մեթոս մը միացած կը գտնենք. անով՝ մարդ օգտակար վէրեր կը գտնուի մթերանոցին մէջ, բոլորն ալ գեղեցիկ կարգով շարուած, շնորհայի կերպով տրամադրուած, ոչ այլեքան աչքի համոյթը՝ քան ձեռքի կիրառութեան համար, գործածութեան միշտ յարմար, եւ պատրաստ՝ հրամանի:

Եւ զու, յանդուգն Լոնկինոս, ինը Մուսաները միմայի կը ներշնչեն զքեզ, եւ բանաստեղծի հրով կը զուարթացնեն իրենց քննադատը: Եւ անդուռն Գասաուր մը՝ իր վստահութեամբ մէջ նախանայեցող, որ վառ իրաքով վճիռներ ի՛րարակէ, բայց միշտ արդարութեամբ կը գտատէ. իր օրէնքները կը զօրանան իր ցոյցած սեփական օրինակովը, եւ բուն ինքն է այդ մեծ Անտը՝ զոր ինք գծեց:

Քննադատներու երկար յալորդութիւն մը արդարութեամբ իշխեց, չափի գրաւ անկարգ աշատութիւնները, հաստեցութեց օգտակար օրէնքներ, Գիտութիւն եւ Հռոմ հոռատարայէն անճեղան աղեղեցութեամբ, եւ Արուեստները անգագար վաղեցին գէպ ի այն տեղերը՝ ուր ծածանեցաւ Հռոմական տրիպլետութեան Գրոյակը: Աճրկալէս՝ երկուքն ալ մի եւ նոյն թիւամիներէն ընդունեցան իրենց ճակատագիրը, եւ մի եւ նոյն գարը ակա՛նտան ելաւ Գիտութեան եւ Հռոմի անկումին:

Այն ատեն՝ Աւերդդապաշտութիւնը բնկեալացաւ բռնակալութեան հետ, նա՞ ժողովրդի եւ սա՞ մարմինները հնազանդներնու համար: Հաստատի կը հաւատային, բայց քիչ բան կը հասկընային. տիմար ըլլալը՝ բարի ըլլալ կը մեկնուէր: Երկրորդ ջըհեղէ մը այսպէս ծածկեց գիտութիւնը, եւ Աւականները աւարտեցին՝ ինչ որ Գոլթաշէ (Golth) սկսան:

Աճրկալէս՝ Երազմոս՝ թշնամուռած այդ մեծ անունը, (Քահանայներուն փառքը, եւ ամօթը), զիմաղքեց բարբարոսական դարերու վայրազ հեղեղին, տեսարանէն գուրս վտնեց օրրազան Ատնտաները:

Բայց՝ ասո՞ւ Լեւոն Ժ. ի ոսկեփայլ օրերը՝ որոնք մէջ մէն մի Մուսա կը վերականգնի ուշաբարձի (cataleptique) վիճակէն, եւ կը յարգար թառամած գափինները. աւերակներուն վրայ թեւատարած՝ Հռոմի հինաւուրց Ոգին (Genius) կը թօթափէ փշիւները եւ կը բարձրացնէ յարգելի գլուխը: Այն ատեն կը վերածնին քանդակագործութիւնը եւ իր քլոյց-արուեստները. քարերը ցաղկեցնէ ձեւ առնելու համար, եւ ժայռերը սկսան ապրիլ. մէն մի նորակառոյց Տաճար աւելի քաղցրաճայն հնչեցուց իր անգալները. Ռոմայի մը նկարեց, եւ Ալեոս մը նուագեց: Անմահ Ալեոս, պաշտելի գլխուղ վրայ կը փթթին Բանաստեղծի գափին եւ քննադատի պարզապաղ (ivy, lierre). Գրեթէմոս պիտի յաւառ օղիէ քու անուշիկ երբ Արեգիլնոսի երկրորդը՝ Գերբով, երկրորդը՝ համբաւով:

Բայց՝ իսկոյն, անգարիշտ բազուկներ վռնտեցին զանոց Լատիններ, եւ Մուսաները կրկին անցան իրենց նախկին սահմանները. հոսի՞ Արուեստները յառաջացան բոլոր հնագիտային երկրկներուն վրայ. բայց քննադատութեան ուսումը ամենէն աւելի ծաղկեցաւ Գաղղոյի մէջ. ծառայելու համար ծնած աղբ մը օրէնքներու. կը հնազանդի, եւ Պուսայ օգն. ի՛րիչն Որստիտս ալմաղովը բազմած: Բայց մենք՝ քաջ Պրոթոններս՝ արհամարեցինք օտար օրէնքներ եւ մնացինք անյաղժ եւ անկիրթ: Մեր մտային ազատութեանց վրայ պանծացող եւ յանգուգէ՝ յարատեւ իրոխտացանք Հռոմեացեաց դեմ՝ ինչպէս հին ատեն: Բայց զարձեւա՛լ փորբաթ թիւ ողջապահներն մէջ գտնուեցան այնպիսիներ՝ որոնք նուազ անձնապատասն եւ աւելի հմուտ եղան. համարձակեցան պիղեղ թէ՛ հին գառաւելի իրաւայի եր, եւ մեր մէջ հաստատեցին Հանձարին հիմնական օրէնքները: Ասոնք այն Մուսանի կանոնները եւ գործերը եղան՝ որ կը պատուիրէ թէ. «Բնութեան Գլուխ գործոցը՝ լաւ գրեն եւ, Ասոնցմէ էր Ռոսքոմմոն, ոչ աւելի հմուտ քան բարի, մեծամեծ վարմունքով, աղեղազարմ: Իրեն ծանօթ էին յունական եւ հռոմական հանձնարները. քաջ գիտէր իւրաքանչիւր հեղինակի արժանիքը, եւ անգիտակ էր իր անհատաքան արժանիքին: Ասոնցմէ էր Ռալլ գառաւելը եւ բարեկամը Մուսային, իրաւամբ կարող թէ պարտաւելու, թէ գողիւր. թերութիւններու համար քաղցրահամոյթ, եւ փլյթեւանը՝ արժանիքի համար. միք մը ամենայտապ, սիրտ մը ամենէն

ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՆ, ԳՐԻԿՈՍՏԱՆԵՆ ԵՒ ՈՐԵՆԻՄՏՆԵՆ
ՊՈՐՊԿԱՍՏԱՆԵՆ ԲԱՐԵԼՈՎԵՆ-ԱՍՈՐԵՍԵՆ
ՏԱՆԵՆՆԵՐ ՄԵՊՈԳՐԻԲՐՈՒ ՀԱՄԱԶԱՏԵՆ
(Երբեմն-անգլիկոս)

Մեծապես կարեւոր է եւ լայն կը սփռէ ծանօթ երեք գեղերու յիշատակութիւնը, որ հիւսուող են Զամուան եւ Այս գետերի մէջ. 1. Ստորին Զ-բ, 2. Ռաբ-նու-ստորին Զաբի եւ Տուռնասի մէջէն. այս գետն է Քանիկոնի (Աբշալ, հ. 4, 25) ՄՅՈՒՃԱՆԻ եւ այսորան Աբշալի՝ այս ին առնուր պահուած է գետ Ռաբան գուռաւին անուանը մէջ: 3. Տուռնաթ, սրուն վայելէ Սարեթասանցիք անցան՝ Ռաբանու գետն անցնելէ ետքը: Տուռնասան է Պլէնիոսի (VI, 132) Tornadotuse, Թեոփոմեսի (492) Թորան, այսորան իրեկաւոր, որ Բազդադէն Քիւն Է-բ միջ Տիգրիսի մէջ կը թափի. իրեկաւոր զիւստը բազալիկ այսոր ալ Տամանա կը կոչուի՝ ծագածը բլալով* Տարմանա (առթ. իյոյօլ) ձեւէն եւ Թորոյ՝ եւ Տուռնաս:՝

Ասորեստանացւոց բռնակներն ամէնէն յառաջ
եւ ամէնէն դիւրաւ կը հասնէին Դոգբա, որ Զա-
մուայի ամէնէն մեծ գաւառներէն մին էր: Ասոր-
էնաորդադայ առոհն՝ այս երկրին վրայ կ'իջնէր՝ Նու-
րաման³ անունով ցեղապետ մը: Արիկայ՝ Զա-

1 Nöldeke, ZDMG, 33, 325 Դան.: Hoffmann,
Syrische Akten persischer Märtyrer, Դան. Nr. 634.
Զարբի եւ. Ռազանովի վրայ ահա եւ. Delitzsch, Paradies,
S. 186.

s Nöldeke, *Delitzsch*, Paradies S. 186-7.
Babylonien n. d. arab.
 Geog. I, S. 37.

2 ՏԻՒ (Gesch. 181) Զար-Ռամման կարգալով կը
համեմատէ առօր հետ Զ-աթ-բ-ա-ն-սան, որ անուան

մուսյի առաջին արշաւանքին տառն մտեցող
Ասորեստանցիներուն երեսն անմեծնալի մէջ մը
միտխաւ, երբ արդէն Բաբելոնի կրօնի լէւ իւր
միադէիններն 1460 Հոգի զատերազմի մէջ կորսն-
ցուցած եւ 1200 Հոգի ալ գերի տուած էր։
Ասորեստանիբրդ՝ Դագարայէ Բարա գնաց։ Յա-
ւորդ տարին զարմեալ Բաբելոն եւ Ռադամոնի
վրայն Դագարաւ մուտ. արշաւ, սխաբ եւ զին-
հադի ուռաւ։ Ասկէ ետքը Ասորեստանիբրդ Տուռ-
նտան անցաւ։

Բ-էթըն կամ Ջամաւայէ, կամ Դագարայի մէջ համարեալն ենք, կամ ուղղախի ստանց սահմանակէց Դագարայի իշխանոց ամբարշտցած էր այն կիրճն, որ իր անունը Բարբախէն առած է, այս կիրճն էր Ասորեստանացոց բանակներուն գուռը Ջամաւա աշխատելու Բաբելոնէ կրնայ լլայլ միայն պայտառն կամ հարուն քեօփորի ըստան տեղեցի տրեւելեան կամ հարուն-արեւելեան կողմերը. Համմէլ (Geschichte, 565) ալ ստանի կը կարէն, բոլորովին յօդիվ մտնելով, ի՞նքէ մանրամասն հետազոտութեան վրաները, Բիլլերքամի (էջ 22 եւ) հեռ մենք ալ այն կիրճը պիտի ընտրենք, որ Բիլլերքամեմասկողը՝ Կարա-դաւ լեռը կը կտորէ. այսօր ալ Ալլըմը քեօփորէն Սիւլեյմանա տանող ամենիկ կարճ ու սովորական կարամաններուն ճամբան այս կրճէն է: Տարակոյտ չկայ որ Բաբելոն անանիկ հարաւայէն երկրի մըն է, որ չի կրնար համեմատուիլ Տոպակէն արձանազուլթեանց համեմատ հետ, ինչպէս Կ'ուզէ համեմատել Սէյա (JRAS XIV, 436.) Երբ ԲԻԼԵ (ZA IX, 352) Բաբելոնէ կիրճը Բունաբիթի կիրճին հետ նշխարցընելով՝ ստորին Ձաթի հիւսիսակողմը կը փնտռէ զանի, այս կարճեաց տարածաւանն է՝ գիտնականիս իսիրի լեքանց տեղեցին զկայ ունեցած տարբեր տեսութիւնը (տե՛ս էջ 141):

Դադարայի մէջ էին Ուլէ, Բլերտաւ — որ
Նիշայի լեռանց մէջ էր եւ Զամուրայի երկրորդ ար-
շաւանքին առնէ կորանցեալ —, եւ Լեփաւորի:
Առաջադիմորէն լազաւաւոր թիւանը երկրորդ տարին
Ուլէն, Բլերտաւուն եւ Լազարալեւան առաւ՝ ուրիշ
100 փոքրեակի տեղեկութի մէկտեղ, եւ ասանցմէ
արժաւ է սոյնար արար տարու:

Աերը յայդ տուէնք թէ ուր կ'իյնայ Բաբրտեհի կիրճը. արք' Նոյն կրճէնք էր Տեսեալ թէ Դաշազաւ պիտի իյնայ Կարաւ-գաղէ արեւելեան կամ Տարաւ-արեւելեան կողմը: Արեւելքէն սաճմանսկից էին Նիսիւր լեռը, Բունասի եւ Լարբուսա երկիրները. գէպի կ'հասար Դաշազաւ եր տարածուէր Թաշանուէ. սառնիքն ճգար էր Տուռնուէ եւ կը յայտնուէր Բաշա-

Է՝ Կարգունիաի Նաբու-սալի-իդի թագաւորն եզ-
բոր. կրնար յառա՛կ ընտելի՛ նստի. Տիւ-լը-Պա-ս-թ-թ-
նը, որ ստանն է զարդա՛ծ զհօստանն զաւարտն
մէլ՝ Ստորին Ջարճի մտերը: Լուկա (Gench. 565) Բի-
րամանն կը առաջագործէ՝ Հիմնուլ ըստի մտնակ
գտնիլ վայոյ Ուրգա՛ս ո՛րն զՎանանն է թէ որ ընթի-
ցուն ընտրակն է: սալակն առարկալ չէ կրնար ըլլալ սե-
ական բառ ըլլալուն վայոյ: Անորոշ կը մնայ թէ Նուր-
բամանն սեմական ծագում ունի, թէ այս սեմականն ունի
սէ՛ աղբն ընթիլինն է Բաքելական- առորն առանիայ զա-
յցարմար ըսլթնանն: